

BERKI ANNA – SZABÓ KATALIN

Egy történeti pszichológiai esettanulmány – Lorántffy Zsuzsanna és az érzelmi zsarolás

1. Bevezetés

Ahogy a klasszikus iskolai bevezetők szokták megfogalmazni: Lorántffy Zsuzsanna korának egyik legkiemelkedőbb alakja volt. A születésének 400. évfordulójára rendezett konferencián különböző tudományterületek kutatói sokféleképpen méltatták a fejedelemsasszonyt: „Lorántffy Zsuzsanna nemcsak korának volt szeretett nagyszonya, hiszen tisztelete a későbbi évszázadokban is megőrződött. Méltán mondta rá kortársa Medgyesi Pál: »Isten Anyaszentegyházának Nemzetünkben kegyes dajkája«” – összegzi az életpályát a kötet szerkesztője.¹ „A fejedelemnek a gondviselés csodálatosan derék élettársat adott Lorántffy Zsuzsanna személyében. A fejedelemsasszony megosztott minden gondot elfoglalt férjeurával. Kiterjedt figyelme a gazdaságokra, a vallási kérdésekre, az iskolaügyre éppúgy, mint férjének. Igazi fejedelemsasszony volt, teljes értékű munkatársa Rákóczi Györgynek, aki nélkül talán nem is tudott volna olyan aprólékosan gondos gazdája lenni

II. Rákóczi György

¹ TAMÁS EDIT: Előszó. In: Erdély és Patak fejedelemsasszonya Lorántffy Zsuzsanna Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. I. Szerk. TAMÁS EDIT. Sárospatak, 2000. Rákóczi Múzeum, 5.

vagyonának és Erdély javainak”² – idézi Asztalos Miklóst az egyik cikk.³ Közel húsz év elteltével, a legújabb kutatások is hasonlóan emlékeznek meg az alakjáról.⁴

Láthatjuk tehát, hogy legtöbb szerepében pozitívan ítélték meg őt, mind a kortársak, mind az utókor. Fejedelemasszonyként, a református egyház patrónájaként, férjének segítőtársaként a legnagyobb elragadtatással beszélnek róla. Kevésbé egyoldalú kép bontakozik ki, ha a családon belüli szerepeit vizsgálják a kutatók, ahogyan azt Horn Ildikó⁵ és Gebei Sándor tette.⁶

Jelen cikk ezekre a családi kapcsolatokra vonatkozó kutatásokat folytatva, történeti pszichológiai megközelítésben tárgyalja Lorántffy Zsuzsanna kommunikációját idősebb fiával, II. Rákóczi Györggyel. Munkánk kapcsolatuknak egy kis szeletére, a presbitériumok felállítását övező vitára fókuszál. Ehhez kiváló forrásul szolgál a család levelezése.⁷

2. Módszertani kérdések

Kutatásunk teljes mértékben megfelel az Erdős Zoltán által felállított kritériumoknak.⁸ Talán a legnyilvánvalóbb feltétel a bizonyítékok megfelelő száma. Esetünkben

² Asztalos Miklóst idézi: NAGY-TÓTH FERENC – FODORPATAKI LÁSZLÓ: Tündérművész Lorántffy Zsuzsanna kertészeti jelentősége In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. II. Szerk. TAMÁS EDIT. Sárospatak, 2000. Rákóczi Múzeum, 123–124.

³ Két további, szemléletes példa: „országainak, alattvalóinak boldogulását is igyekezett elősegíteni, jólétéről, művelődéséről, biztonságáról és védelméről gondoskodni” – írja róla egy művészettörténész. DÉTSZY MIHÁLY: Az építető Lorántffy Zsuzsanna. In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. I. Szerk. TAMÁS EDIT. Sárospatak, 2000. Rákóczi Múzeum, 7. Fehér Erzsébet, aki a korban szokatlan szerepben, nőtróként mutatja be a fejedelemasszonyt, így nyilatkozik róla: „Jól ismeri a magyar művelődés múltja iránt érdeklődő közvélemény, még inkább a szaktudósok sokasága a kiváló erdélyi fejedelemasszony és nagyhírű pataki úrnő Lorántffy Zsuzsanna hatalmas és széleskörű művelődéspártoló tevékenységét.” FEHÉR ERZSÉBET: Az első magyar nőíró: Lorántffy Zsuzsanna. In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. II. Szerk. TAMÁS EDIT. Sárospatak, 2000. Rákóczi Múzeum, 205.

⁴ Lásd *A nők jelenléte és szerepe a magyar protestáns szellemiségben* c. tanulmánykötetet. Bátoriné Misák Marianna bemutatja, hogy a nők mennyi mindent tettek a reformációért, és kiemeli, hogy Lorántffy Zsuzsanna még azzal is törődött, hogy Medgyesi Pállal lelki olvasmányt írasson a háznépnek. (BÁTORINÉ MISÁK MARIANNA: Nők a reformációért. In: *A nők jelenléte és szerepe a magyar protestáns szellemiségben*. Szerk. DIENES DÉNES – KEGYES ERIKA – VERES ILDIKÓ. Sárospatak, 2019. Hernád Kiadó, 13. [DIENES-KEGYES-VERES, 2019.]) Gaál Izabella hosszasan méltatja a fejedelemasszonyt, és arra is kitér, hogy a presbitérium kérdése miatt egy időre kizárták az egyházból, és nem vehetett úrvacsorát (GAÁL IZABELLA: *A nők szerepe a reformáció terjesztésében a 16. és 17. századi Magyarországon*. In: DIENES-KEGYES – VERES, 2019. 28–29.)

⁵ HORN ILDIKÓ: Lorántffy Kata. In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. I. Szerk. TAMÁS EDIT. Sárospatak, 2000. Rákóczi Múzeum, 67–79.

⁶ Gebei Sándor az általunk is tárgyalt konfliktust mutatta be azzal a pozitív lezárással, hogy a fejedelemasszony viselkedése és leveleinek hangneme mennyire megváltozik, amikor fiának szükségére lesz a támogatására a lengyelországi hadjárat időszakában. GEBEI SÁNDOR: Lorántffy Zsuzsanna és a lengyelországi hadjárat. In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. II. Szerk. TAMÁS EDIT. Sárospatak, 2000. Rákóczi Múzeum, 259–271. [GEBEI, 2000.] Röviden említi az eldurvuló vitát Oborni Teréz is. OBORNI TERÉZ: *Erdély fejedelmei*. Budapest, 2002. Pannonica Kiadó, 152. [OBORNI, 2002.]

⁷ A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. Budapest, Ráth Mór, 1875. [SZILÁGYI, 1875.]

⁸ ERDŐS ZOLTÁN: *A történeti pszichológia a magyar történettudományban*. Fons, 2014. 4. sz. 410.

három év leveleiben folyamatosan, összesen tizennyolcban jelenik meg az érzelmi zsarolás, és nagyon fontos szempont, hogy az idézett részletek tipikus példának tekinthetőek. Erdős említi még, hogy olyan jelenséget kell vizsgálni, amelynek adekvát és szilárd elméleti keretei vannak. Ehhez mi Susan Forward és Donna Frasier könyvét hívtuk segítségül, ami pontosan leírja az érzelmi zsarolás megjelenési formáit.⁹ Erdős harmadik feltétele, hogy a pszichés struktúra alapjai a vizsgált jelenség esetében változatlanok-e. Mivel mi a meggyőzés egy formáját vizsgáljuk, úgy gondoljuk, nem kérdéses: a jelenség értelmezhető az adott korszak keretei között is.

Felmerülhet még kérdésként, hogy a levelezés vizsgálata mennyire releváns módja az érzelmek vizsgálatának. Sophie Ruppel szerint a XVII. századi európai arisztokrácia számára a levelezés a cselekvés és a kommunikáció természetes eszköze volt, ezért a családtagok közötti hatalmi viszonyok és érzelmi kötődések vizsgálhatóak általa.¹⁰ Az érzelemtörténeti témában alapműnek számító *Early modern Emotions* c. kötetben Carolyn James írt a levelezés témájáról. Izgalmas kérdést vet fel ezzel kapcsolatban, ugyanis vitatja azt a korábbi elméletet, hogy a kora újkorban az emberek jobban szerettek szemtől szemben beszélni egymással.¹¹ Esetünkben is érdemes feltenni a kérdést, hogy a fejedelmi családban volt-e személyes szóváltás ebben a kényes ügyben. A vita első két évében nem tudunk erről biztosat. 1656 januárjában Lorántffy Zsuzsanna úgy fogalmaz az érveivel kapcsolatban, hogy „az mint az előtt is sokszor megirtam”,¹² de februárban a fia már arról ír: annak ellenére is meglátogatta volna anyját, hogy ő „azt írta, se tavaly, se szembeleltkor nem lehetett csendes elmével hozzám.”¹³ Úgy tűnik tehát, ha a vita az elején nem is torkollott a találkozásokra is kiható összetűzésbe, az utolsó évben a fejedelemasszony már nem tudta kordában tartani a haragját. Ennek az érzésnek a kifejezése egyébként nem ütközött volna társadalmi szabályokba, hiszen a korabeli angol elit vizsgálata is kimutatta már, hogy a harag fontos része volt a kommunikációnak, és különösen abban az esetben nem okozott megütközést, ha arra hívta fel valaki figyelmét, hogy átlépett bizonyos határokat.¹⁴

⁹ FORWARD, SUSAN – FRASIER, DONNA: *Érzelmi zsarolás*. Budapest, 1998. Édesvíz Kiadó. [FORWARD–FRASIER, 1998.]

¹⁰ ERDÉLYI GABRIELLA: „Akarnálak levelem által meglátogatnom”: Egy arisztokrata família és mostohacsalád bensőséges levelezése és élete. In: *Érzelmek és mostohák: Mozaikcsaládok a régi Magyarországon, 1500–1850*. Szerk.: ERDÉLYI GABRIELLA. Budapest, 2019. MTA BTK TTI, 115. [ERDÉLYI, 2019/a] Az összehasonlíthatóság szempontjából fontos módszertani alapot ad a magyar kutatások számára is Jane Couchman és Ann Crabb felfedezése, miszerint nyugat- és közép-európai viszonylatban nem találtak nagy különbséget a női levelekben. (A szerzők angol, francia, spanyol, olasz, német, jiddis és latin leveleket vizsgáltak.) COUCHMAN, JANE – CRABB, ANN: *Form and Persuasion in Women's Letters, 1400–1700*. In: *Womens Letters Across Europe, 1400–1700. Form and Persuasion*. Szerk.: COUCHMAN, JANE – CRABB, ANN. Aldershot, Ashgate, 2005. 4. [COUCHMAN, JANE – CRABB, ANN, 2005.]

¹¹ James Isabella d'Este nagy számú és átgondoltan megfogalmazott levelezésére hivatkozva felveti, hogy a tanult elit esetében felmerül a lehetősége annak, hogy valaki jobban ki tudta fejezni az érzéseit levélben. JAMES, CAROLYN: *Letters*. In: *Early Modern Emotions. An introduction*. Szerk.: BROOMHALL, SUSAN. Routledge, 2016. 121–122. [JAMES, 2016.]

¹² Lorántffy Zsuzsanna II. Rákóczi Györgynek, 1656. jan. 12. In: SZILÁGYI, 1875. 499.

¹³ II. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannának, 1656. febr. 12. In: SZILÁGYI, 1875. 502.

¹⁴ POLLOCK, LINDA: Anger and the Negotiation of Relationship in Early Modern England. *Historical Journal*, 2004. 588–590.

Érdemes még megjegyezni a témával kapcsolatban, hogy a szülők és a gyerekek közötti konfliktusok vizsgálata nem népszerű téma a történészek körében, bár a vele foglalkozó Klemp felhívja arra a figyelmet rá, hogy a forrásadottságok sem túl jók.¹⁵ Magukról a női levelezésekről egyre több magyar munka lát napvilágot, de ezek inkább a nők taníttatására, illetve a családi kapcsolatok feltérképezésére koncentrálnak¹⁶ és nem a kommunikáció módjára. Azért erre is van példa: Erdélyi Gabriella például sorra veszi, Esterházy Anna Júlia milyen meggyőzési módszereket használ bátyjaival szemben, hogy húguk esküvőjét a maga szándékai szerint szervezzék.¹⁷ Ahhoz azonban még további kutatások szükségesek, hogy Lorántffy Zsuzsanna esetét össze lehessen vetni az általános szokásokkal, hiszen az érzelmi zsarolásról gyakorlatilag nincs történeti szakirodalom, a kommunikációs módszerek kora újkori használatáról pedig kevés publikáció látott napvilágot.

3. A vita körülményei

Azt, hogy miképpen alkalmazta Lorántffy Zsuzsanna nagyobbik fia, II. Rákóczi György meggyőzésére, a saját akarata érvényesítésére az érzelmi zsarolást, a presbitériumok felállításával kapcsolatos vitán keresztül mutatjuk be. György ekkor már harminckett éves és öt éve Erdély fejedelme. Ennek ellenére édesanyja, aki a presbitériumok pártján áll, folyamatosan ostromolja felnőtt fiát kérésével. Esetünkben ez azért teremt furcsa helyzetet, mert II. Rákóczi György, mint fejedelem utasítja el azt a kérést, amit Lorántffy Zsuzsanna, mint édesanya intéz hozzá, míg a kérdés valójában az egyházzal kapcsolatos.

Lorántffy Zsuzsanna a meggyőzés érdekében az érzelmi zsarolást használja, de fontos tudni, hogy az érzelmek kifejezése egy vallási, vagy politikai ügy esetén nem volt szokatlan a korban. Susan Broomhall kimutatta, hogy az arisztokrata családokban a szövetségek, a hierarchia és a hatalom kifejezése sokszor az érzelmek nyelvén zajlott.¹⁸ Magyar viszonylatban kiváló példa erre Esterházy Pál és fia, Miklós konfliktusa, mely-

¹⁵ M. M. KLEMP, PAUL: Introduction to a special issue: contradictory interests of offspring and parents 1500–2000. *History of the Family*, 2004. 349.

¹⁶ Ilyen például a nemrégiben megjelent, *A női kommunikáció kultúrtörténete* (Szerk.: SIPOS BALÁZS – KRÁSZ LILLA. 2019. Napvilág Kiadó [SIPOS–KRÁSZ, 2019.] c. tanulmánykötet is. Lengyel Tünde a nők írástudásának és műveltségének kérdésével foglalkozik (LENGYEL TÜNDE: A kora újkori női műveltség problémái – elvárások, határok és lehetőségek. In: SIPOS–KRÁSZ, 2019 21–32.), Duchonová Diana munkája pedig Nyáry Krisztina anyósával, férjével és legidősebb lányával való kapcsolatát mutatja be a levelezésen keresztül (DUCHONOVÁ DIANA: Női családi szerepek: menyasszony, feleség, anya. A női kommunikáció színterei a nemesi családokban. In: SIPOS–KRÁSZ, 2019. 47–58.)

¹⁷ ERDÉLYI GABRIELLA: Esterházy Anna Júlia, mint testvér és feleség. In: *Az érzelmek története*. Szerk. LUKÁCS ANIKÓ – TÓTH ÁRPÁD. Budapest, 2019. Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, 162–163. [ERDÉLYI, 2019/b]

¹⁸ ERDÉLYI, 2019/a 115.

ben a szülői tekintély megfélemlítő ereje egy majdnem felnőtt gyermek esetében is elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy az apa keresztülvigye akaratát.¹⁹

II. Rákóczi György életét kevésbé változtatta meg az anyjával kialakult vitája, de látni fogjuk, a konfliktusoknak fontos eleme, hogy a presbitérium felállítását személyesen is ellenezte. A vita elején még próbált óvatosan fogalmazni: „...az presbyteriumot jónak lenni az hol véle lehet élni, magában csak nem improbaljuk...”,²⁰ és a szülői tekintély annyira hatott rá, hogy édesanyjával szemben a saját véleményét később sem érezte elég erős indoknak, inkább a törvényekre hivatkozott.²¹ Tette ezt annak ellenére, hogy a korszakban jelen volt az a fajta gondolkodásmód (és az idősebb fejedelmet is ez jellemezte), amely összemosta az atyai és az állami hatalmat,²² így valójában a saját szándékaira is hivatkozhatott volna. Ebben a megközelítésben azonban az sem annyira meglepő, hogy Lorántffy Zsuzsanna elvárta fiától: az ő anyai tekintélyét tisztelve bevezesse a presbitériumot. A fejedelem viszont azért érezhette erősebbnek a jogi érveket, mert 1653-ban tárgyalta és fogadta el az országgyűlés azt a törvénykönyvet, amely a további vallási változtatások ellen foglalt állást.²³ Az erdélyi törvénykönyv kimondta, hogy újítani csak a „magistratusoknak és patrónusoknak egyenlő tetszéséből” lehetett, de csak abban az esetben, ha „a hit és a vallás fundamentoma érintetlen marad”. Bár a törvény célkeresztjében inkább a szombatosok és az unitáriusok álltak, a többi felekezetet is érintette a rendelkezés.²⁴ Lorántffy Zsuzsanna így került az általa már felállított presbitériumok miatt kellemetlen helyzetbe.

¹⁹ Esterházy Pál ugyanis legidősebb fiát, Miklóst egyházi pályára akarta kényszeríteni annak érdekében, hogy a családi vagyont továbbra is ő kezelhesse kisebb fia nevében. Miklós viszont világi életet szeretett volna élni, és ezt többször kifejezte apjának. Pál azonban azzal fenyegette meg fiát, hogy elveszítheti teljes örökségét, ha ellenáll. Miklós végül papnak állt, annak ellenére, hogy valószínűleg apja közel sem tudta volna olyan könnyen kismizmizni őt, mint ahogy állította. BUBRYÁK ORSOLYA: Ingók és érzelmek: az értéktárgyak átörökítése kora újkori magyar főnemesi végrendeletekben. In: *Érzelmek és mostohák: Mozaikcsaládok a régi Magyarországon, 1500–1850.* Szerk. Erdélyi Gabriella. Budapest, 2019. MTA BTK TTI, 45–46. [BUBRYÁK, 2019.]

²⁰ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1653. jún. 5. In: SZILÁGYI, 1875. 461.

²¹ Természetesen nem csak a két fejedelemi családtag vitájáról van szó. Különböző protestáns ágazatok csapnak itt össze. Mi sem jobb példa erre, mint Isaac de Basire és Apáczai Csere János konfliktusa, melyben a magyar szövegekben Basirius Izsákként emlegetett angol teológus II. Rákóczi Györgyöt is a presbiterianizmus ellen próbálta hangolni, mondván, hogy az út az independentizmushoz. A fejedelem megfosztotta Apáczait gyulafehérvári állásától, aki ezek után nem meglepő módon Lorántffy Zsuzsanna segítségével a kolozsvári református kollégiumban kapott állást. PUKÁNSZKY BÉLA – NÉMETH ANDRÁS: *Neveléstörténet.* Budapest, 1997. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 157.

²² VÁRKONYI GÁBOR: *Ünnepek és hétköznapiak. Művelődés és mentalitás a török kori Magyarországon.* Budapest, 2009. General Press, 97.

²³ OBORNI, 2002. 152., *Az országgyűlés 1653. jan. 15. – márc. 15. között tárgyalta és fogadta el a törvénykönyvet.* NAGY GÉZA: *A református egyház története 1608–1715. I. köt. Máriabesnyő–Gödöllő, 2008.* Attraktor, 179. [NAGY, 2008.] Érdemes megjegyezni, hogy az újítások elleni szigorú fellépés a reformációnak ebben a szakaszában már általános volt. A XVII. század közepére Európa protestáns részein a megújítás helyett a megőrzés lett a főszerep. CHADWICK, OWEN: *A reformáció.* Budapest, 1998. Osiris, 429–430.

²⁴ A törvény megszegését igen szigorúan büntették, első alkalommal egy vegyes (vármegyei tisztek, esperesek, püspökök világi és egyházi emberek részvételével zajló) gyűlésen intették meg az illetőt, másodjára azonban már fej- és jószágvesztés volt a büntetés, amit csak egy alkalommal lehetett pénzzel megváltani. „Religiokra nézendő dolgokról”: I.PI.C.III. art. NAGY, 2008.180–181.

4. Az érzelmi zsarolás megjelenési formái

Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy bár az érzelmi zsarolást negatívan értékeljük, emiatt meglepően hangzik sokak számára a közkedvelt Lorántffy Zsuzsanna esetében, ez a jelenség mindig olyan kapcsolatokban fordul elő, ahol *a felek szeretik egymást*.²⁵ Ez a levelekből is kiderül. Amikor már a presbitérium miatt vitáznak, az ifjú fejedelem hangsúlyozza a köztük lévő kötődést: „Mi az nagyságod anyai szeretetében nem kételkedünk, tudja isten: azért annak eligazíttatása igazsága szerint megadatása áll nagyságod kegyelmességében.”²⁶ Biztosítja édesanyját arról, hogy semmiképpen sem akarja őt megbántani: „Nagyságodnak véteni úgy kerülöm, mint az tűzben hágást...”²⁷ A köztük lévő megbecsülésre utal az is, hogy II. Rákóczi György nagyra értékeli és mindig szem előtt tartja édesanyja tanácsait. Tizenkilenc évesen még így fogalmaz: „Az mi pedig nagyságod kegyelmes parancsolatját nézi, az mennyire az én istenem segítsége volt velem, azt eddig is által hágni kerültem...”²⁸ Már a harmincas éveiben, 1653-ban írja édesanyjának a politikai ügyekkel kapcsolatban: „... kinek édes anyai intése mi előttünk egész parancsolat, és nemhogy köz jóra, de privatumra is nézendő dolgokban is.”²⁹

Erre az alapra épül az érzelmi zsarolás, de nézzük sorra, milyen jellemzői vannak még, és ezek hogyan jelennek meg a család levelezésében! Az egyik leghatásosabb módszer, hogy a zsaroló fél a *szeretete megvonásával*^{B0} fenyegetőzik. Ez a szülők kommunikációjában is megjelenik. I. Rákóczi György így ír fiának 1640-ben: „ezután is rólad nem akarunk feledékenyek lenni, csak magadat viseld jól, istenedet féljed, becsületünket őrizzed; az emberekkel magadat szeretted s tisztetben jársz el, semmiből meg nem hagyunk fogyatkozni, jó atyád leszünk.”³¹ 1644-ben pedig feleségének ír fiukról. Ezúttal elégedett, de a *feltételeesség* továbbra is megmarad: „Rákóczi György, hogy magát olya engedelmesen viseli magát hozzád mint irod édesem, akarom valóban, s ezután is azt kövesse, ha azt akarja, hogy engemet is megtartszon hozzája való atyai szeretetemben. Nekem bizonytalanság, senki fölé sem irt, sem izent, de hogy olyan híreket másunnan kellett értenem, kihez ő közelebb lakik, s nem ő tőle, igazán irom búsultam rajta.”³² Nem meglepő, hogy ilyen esetekben a gyermek bármi áron elkerülné a szeretet elvesztését, egy évvel később II. Rákóczi György így ír édesanyjának az apjával való konfliktussal kapcsolatban: „... ha lovászúl kell is, készebb vagyok úgy ott kinn ő nagysága mellett szolgálnom, hogysesem itt benn ő nagyságának nehézségivel, kit már értek, és atyai szeretetinek megbántódásával.”³³

²⁵ FORWARD–FRASIER, 1998. 13.

²⁶ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1656. ápr. 9. In: SZILÁGYI, 1875. 506.

²⁷ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1653. jún. 5. In: SZILÁGYI, 1875. 461.

²⁸ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1640. nov. 28. In: SZILÁGYI, 1875. 92.

²⁹ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1653. jún. 21. In: SZILÁGYI, 1875. 464.

³⁰ FORWARD–FRASIER, 1998. 15.

³¹ I. Rákóczi György levele II. Rákóczi Györgynek 1640. szept. 7. In: SZILÁGYI, 1875. 72.

³² I. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1644. szept. 9. In: SZILÁGYI, 1875. 249. A részlet annak is az egyik példája, hogy a szülők folyton elégedetlenek idősebbik fiukkal, ami az egyik oka konfliktusaiknak.

³³ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1645. máj. 24. In: SZILÁGYI, 1875. 321.

Hogy az érzelmi zsarolásnak ezt az aspektusát megfelelően tudjuk értelmezni, érdemes körüljárni, hogyan gondolkodtak a kora újkorban a családi szeretetről. Az atyafiúi szeretet alatt a korban a kötelességek teljesítésére gondoltak. A szeretet ilyen értelemben nem volt magától értetődő állapot, tenni kellett érte, és a kötelességek elmulasztásával el lehetett veszíteni.³⁴ Ezt a feltételes szeretet egy fiú azzal nyerhette el, ha követte apja utasításait.³⁵ Ez beleilleszkedik abba a korabeli rendszerbe, amelyben a családi szerepek egyértelműek, a jó apa gondoskodik a feleségéről és a gyermekeiről, a jó feleség, illetve a jó gyerek engedelmisséget tanúsít.³⁶ A protestáns gondolkodásban a szülő-gyerek viszonyt az Istennel való kapcsolat alapján kezdték értelmezni, ilyen értelemben a szülőnek való engedelmisség egyben Istennek való engedelmisséget is jelentett.³⁷ Újabban a szakirodalom a kora újkori szülő-gyerek viszonyt kölcsönös cselekedésként értelmezi. A gyerekek számos dologgal tudják segíteni a szüleiket felnőtt- és időskorukban, főleg viselkedésükkel, hogy a szülők tisztelete és presztízse a társadalomban változatlan maradjon vagy nőjön.³⁸ A tágabb család, vagyis az atyafiság is hasonlóan működött, Sabeen elmélete szerint a közösséget nem a már meglévő közös értékek vagy értelmezés hozzák létre, hanem az a folyamat, ahogyan ezeket kidolgozzák.³⁹ Ilyen értelemben az atyafiság megszűnhetett, ha valaki ezt nem tartotta szem előtt.⁴⁰ Erre számos példát lehetne idézni. Bornemissza Kata 1657-ben rokonát, Teleki Mihályt figyelmeztette arra, hogyha valóban elhagyja I. Rákóczi György szolgálatát, ami érthetően az egész atyafiság számára előnytelen lett volna, akkor a família őt nem támogatja tovább.⁴¹ Bajory Kata 1576-os végrendeletében kizárta a születési családját mondván, hogy anyja és rokonai nem tettek eleget kötelezettségüknek, betegségében nem segítették.⁴²

A már említett nyugat- és közép-európai kutatás ezzel szemben azt mutatta ki, hogy az anyák még akkor is inkább az anyai szeretetre és az irántuk tanúsítandó tiszteletre hivatkoztak leveleikben, ha a kapcsolat valójában nem volt annyira szoros a

³⁴ ERDÉLYI, 2019/b 172.

³⁵ BUBRYÁK, 2019. 31–32. A szerző a cikkben Thököly István 1670-es végrendeletét mutatja be, amelyben az öröktagyó megfosztja fiát a szerzett javakban való örökségtől, amennyiben nem teljesíti a feltételeit.

³⁶ ERDÉLYI GABRIELLA: Bevezetés. In: *Érzelmek és mostohák: Mozaikcsaládok a régi Magyarországon, 1500–1850.* Szerk. ERDÉLYI GABRIELLA. Budapest, 2019. MTA BTK TTI 18.

³⁷ BEN AMOS, ILANA: Reciprocal bonding: parents and their offspring in early modern England. *Journal of Family History.* 2000 3. sz. 292.

³⁸ Ebben a rendszerben a gyermek lehetőségei korlátozottak, a szülők pedig arra hivatkoznak, hogy a gyermekeik tartoznak nekik, amiért olyan sokat fektettek be a családba. uo. 305.

³⁹ ERDÉLYI, 2019/a 113.

⁴⁰ ERDÉLYI GABRIELLA: Bevezetés. *Özvegystratégiák és árvasorsok.* In: *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550–1940.* Szerk. ERDÉLYI GABRIELLA. Budapest, 2020. MTA BTK TTI 18.

⁴¹ BALOGH ZSUZSÁNNÁ: *Özvegyesség, újraraházasodás és testvéri kapcsolatok egy 17. századi erdélyi nemesasszony levelezésében.* In: *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550–1940.* Szerk. ERDÉLYI GABRIELLA. Budapest, 2020. MTA BTK TTI 236–237.

⁴² BUBRYÁK, 2019. 38.

címzettel.⁴³ Tehát a szeretet és a támogatás megvonásával való fenyegetőzés általánoságban a tágabb rokonságban tapasztalható, míg az anyák a szeretet meglétét hangsúlyozzák gyermekeiknek.⁴⁴

A szeretet megvonással való fenyegetőzés mellett a másik nagyon gyakori módszer, hogy a zsaroló a zsarolt *kötelességérzetére* hagyatkozva kiharcolja a *kialakuló büntudatot*, majd egyre *fokozza a nyomást*.⁴⁵ 1656-ban a presbitériummal kapcsolatos vitájuk vége felé így ír Lorántffy Zsuzsanna a fiának: „... de ha isten engem avval is próbál és szenvedtet, az én fiamtól kell szenvednem, nem szolgáltat igazságot ebbe is, és több dolgot is tudnék számlálni ; de azokról is elég bőven írtam, sokszor, de hasznát nem láttam.”⁴⁶ Itt az édesanya a fiúi kötelességérzetre számít, ami a fiatalabb Györgyben valóban elég erős. Ahogy írja, bőven és gyakran ír a presbitérium témájáról, de mivel II. Rákóczi György nem enged a nyomásnak, három éven keresztül eredmény nélkül ismételteti az érveit.

A zsaroló fontosnak érzi, hogy igazát ne csak a zsarolt fogadja el, hanem az egész ügynek olyan látszata legyen, mintha ő valamilyen objektív igazságot képviselne, amivel akár a külvilág felé is *igazolni tudja magát*.⁴⁷ Ez Lorántffy Zsuzsanna leveleiben is gyakran szerepel. Esetükben erősíti ezt, hogy rá, mint a meghalt fejedelem özvegyére, az akkori fejedelem anyjára és a református egyház patrónusára nagyon sokan hallgattak. Nem volt hozzászokva ahhoz, hogy ne legyen igaza. Férjével kevés esetben fordult elő, hogy valamiben ne értettek volna egyet. A fia is általában megfogadta a tanácsait, tehát az, hogy II. Rákóczi György a presbitérium kérdésében nem engedett, egy egészen új helyzetet teremtett. Az édesanya gyakran hivatkozott leveleiben arra, hogy igaza van: „... ki kell mutatnom az én igazságom, vajjon mentem[e]l az szentírás mellől az helvetica konfessió mellől, meglátni”⁴⁸; „Tőled sem isten ellen való dolgot, sem országot ellen, az mint az előtt is sokszor megírtam [nem kérek]”.⁴⁹

A zsaroló a kérést igyekszik *apróságnak* beállítani.⁵⁰ Ez összefüggésben van azzal, hogy a fő célja a behódolás elérése. Ha a zsarolt félnél eléri, hogy ő is kis dolognak lássa az adott kérést, akkor gyakran előfordul, hogy a zsaroltban csak valami meghatározhatatlan rossz érzés marad, mintha annál az apróságnál többet veszített volna ezen a jatszmán. Ez a rossz érzés megmaradhat úgy, hogy a zsarolt teljesíti az újabb és újabb

⁴³ Ilyen példa Brandenburgi Barbara, aki szeretetteljes leveleket ír a vejének, pedig korábban csak egyszer találkoztak, ráadásul nem voltak jó viszonyban. Barbara ilyenfajta kommunikációjának a magyarázata, hogy lánya érdekeit próbálta védeni annak sikertelen házasságában, de lehetőleg úgy, hogy az előnyös politikai kapcsolat is fennmaradjon. Érdekes, hogy leveleiben a félrevezetően barátságos mondatokba iróniát kevert, abban a reményben, hogy vejében félelmet és szégyent tud ébreszteni. Iróniát és szarkazmust olyan esetekben is találunk, amikor a viszony valóban szeretetteljes anya és fia között, és az anya kifejezi pozitív érzéseit, valamint vallásos tanácsokkal látja el gyermekét. COUCHMAN, JANE – CRABB, ANN, 2005. 12–14.

⁴⁴ Ilyen értelemben vagy Lorántffy Zsuzsanna viselkedése nem simul bele az általános képbe, vagy a Couchman-Crabb kutatás eredményei nem általánosak ennyire.

⁴⁵ FORWARD-FRASIER, 1998. 32., 52.

⁴⁶ Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek 1656. jan. 12. In: SZILÁGYI, 1875. 499.

⁴⁷ FORWARD-FRASIER, 1998. 41.

⁴⁸ Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek 1655. ápr. 28. In: SZILÁGYI, 1875. 491.

⁴⁹ Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek 1656. jan. 12. In: SZILÁGYI, 1875. 499.

⁵⁰ FORWARD-FRASIER, 1998. 72.

kéréseket, s csak sokkal később tudatosodik benne: érzelmi zsarolás áldozatává vált.⁵¹ Esetünkben erre kevés esélye volt Lorántffy Zsuzsannának, tekintve, hogy az egész református egyházat érintő kérdésről volt szó, mégis többször megpróbálta így beállítani a kérését. Két év vitatkozás után írja fiának: „Azon fáj az szívem, fiam, ezeket mind eligazíthatod vala; és az isten neve is az ellenkezők miá nem káromoltatik vala; megnyit reménkedém tavaly, sőt ugyan megaláztam én magam, ugyan kértelek, igazíttasd el...”⁵² „... seminek tartom én az presbitirom dolgát, noha, ha egybe megbátódunk, többbe mint reménhetünk az mint cseleked[e]tek megmutatja...”⁵³ Egyrészt kérését olyan apróságnak állítja be, amit már régen és egyszerűen meg lehetett volna oldani; ismét úgy tesz, mintha ezt a fia egyedül megtehetette volna és nem az egész egyháznak az ügye lenne. A második részletben kicsit lelepleződik az érzelmi zsarolás, hiszen nem azért tartja a presbitérium dolgát apróságnak, mert az, hanem mert megbántódott, hogy a fia nem tette ezt meg érte.

Mind az önigazolás, mind a bagatellizálás egy üzenet erősítését szolgálja: Ha nem teljesíted a kérésemet, *gazember vagy!* Ennek számtalan verbális módja van. Jellemző a *negatív címkék*⁵⁴ használata, amely megjelenhet úgy is, hogy a zsarolt fél igyekszik elhárítani ezeket magáról, mint az alábbi esetekben: „... ez keserves, kin szívem fáj: ő nagysága azt írja, ne dirigáljak... ő nagysága méltóságát ne sértsem, várjam, haljon meg ő nagysága, mintha én istentelen fiú volnék, ő nagyságának édes atyámnak halálát kívánnám, kit ha kívánnék isten életemet vegye el.”⁵⁵ Ez az 1645-ös levlérrészlet azért jelentős, mert az apa-fiú kommunikációra világít rá. Természetesen adódik a kérdés, hogy az érzelmi zsarolás az ő leveleikben is megjelenik-e. A válasz: ritkán, de az évek folyamán nagy változást tapasztalhatunk. Az ifjabb György húszas éveinek elején apja instrukciókat küldözget neki. Ekkor a levelek hangneme még nem indulatos, nincs nyoma az érzelmi zsarolásnak.⁵⁶ Sőt: dicsér, még ha feltételeken is: „Rákóczi György... az mint érthetem, még eddig magát emberül viselte.”⁵⁷ A helyzet igazán az 1645-ös hadjárat idejére romlik meg. Az ebből az időszakból való, már idézett példák azt valószínűsítik, hogy I. Rákóczi György szintén gyakran élt ezzel a kommunikációs

⁵¹ FORWARD–FRASIER, 1998. 13.

⁵² Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek 1655. ápr. 28. In: SZILÁGYI, 1875. 491.

⁵³ uott.

⁵⁴ FORWARD–FRASIER, 1998. 20.

⁵⁵ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1645. máj. 24. In: SZILÁGYI, 1875. 320.

⁵⁶ Ezek egészen tárgyilagos hangvételű levelek, a tapasztalt apa osztja meg fiával jótanácsait, illetve különböző feladatokat ad neki. Ebben az időszakban, ha II. Rákóczi György valamit rosszul csinál, apja elmagyarázza, mit tegyen legközelebb, de nem mindig avatkozik bele az adott ügybe. Mint 1640. szeptemberében, amikor bizonyos hajdúk letartóztatásával kapcsolatban ad tanácsokat. I. Rákóczi György levele II. Rákóczi Györgynek. 1640. szept. 16. In: SZILÁGYI, 1875. 77.

⁵⁷ I. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának. 1640. okt. 7. In: SZILÁGYI, 1875. 86.

formával.⁵⁸ Számításba kell venni azt is, hogy a fejedelem eleve más pozícióban van a családján belül ebben az időszakban, mint Lorántffy Zsuzsanna az 1650-es évek közepén. A fejedelem kérésére ugyanis nem volt lehetőség nemet mondani. A kevés és nem teljesen egyértelmű példa miatt I. Rákóczi György esetében tehát nem tudunk biztos következtetéseket levonni.

Visszatérve a címkékre és a presbitériummal kapcsolatos konfliktusra, az ifjú György védekezésében kerül elő egy ilyen bibliai utalás 1656-ból: „Absolonok, kegyelmes asszonyom, nem voltunk sem vagyunk; nagyságodat lelkiismereteiben nem üldözzük; mert nem hogy édes anyánkén, de egy legkisebb rend lekiismeretén sem akarunk uralkodni, istené levén az.”⁵⁹ Már a vita kezdetén, 1653-ban is azon aggódik, hogy engedetlennek tartja az anyja: „...egyébként bizonságom az isten, világi bajos életemben nincsen nagyobb gyötrelmem, mint az, hogy nagyságodnak ez dologban akaratját nem cselekedhetem s azért engedetlen fiának ítélni lenni.”⁶⁰

Szintén a gazemberség bizonyítását hangsúlyozza a *negatív hasonlítgatás*.⁶¹ A presbitériummal kapcsolatos vita esetében ez különösen védhetetlen, hiszen Lorántffy Zsuzsanna az addigra már elhunyt Zsigmonddal hasonlítja össze még élő fiát több alkalommal is. 1655-ben így ír: „...míg isten éltette az üdvözült fiamot, volt segétem [sic!] az én igaz ügyembe.”⁶² 1656-ban szinte szó szerint ismétli az előző mondatot, csak még tovább szövi a gondolatot az egészen abszurd végkifejletig: „Elég keserves életem sokképpen, mégis mig az isten éltette az üdvözült fiam, mégis volt terhes gondjaimba és búsulásomba mellettem; de az isten, igéreti szerint nem hagyott el, ha elvette is tőlem, hogy avval is inkább magához vonjon, hiszem az isten engem is utánok viszen; nem lesz talám búsulásod ha én meghalok.”⁶³ A Zsigmonddal való összehasonlítás eleve fájó pontot jelentett az ifjabb Györgynek, hiszen egész gyermekkorát végigkíséri a tény, hogy szülei Zsigmonddal kivételeznek.⁶⁴ Lorántffy Zsuzsanna azonban valóban ezt éli át. Az egyházi kérdésekben konzervatívabb I. Rákóczi György halála után, Zsigmonddal együtt Patakra költöztek, és elkezdhették aktívabban tá-

⁵⁸ Lásd 55. lábjegyzet. Nehéz elképzelni, hogyha valaki a fia (egyébként reális) kérésére ennyire erős kifejezésekkel reagál, akkor máskor ne élne hasonlókkal. Szintén izgalmas lenne kideríteni, hogy eltanulta-e az egyik házas fél a másiktól az érzelmi zsarolást. Érdekes, hogy ugyanebben az időszakban Lorántffy Zsuzsanna is nyomás alá helyezte a férjét a hadjárat miatt, amiről a fejedelemnek egy Zsigmondhoz írott leveléből értesülhetünk: „Az anyád gondolkodásával minden búsulásimot felülhaladja, szólj neki hagyjon békét annak, se magának, se nekünk ne tegyen kárt vele, velünk az úr isten s bizony nem hágy el.” I. Rákóczi György levele Rákóczi Zsigmondnak. 1644. szept. 16. In: SZILÁGYI, 1875. 252.

⁵⁹ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1656. ápr. 9. In: SZILÁGYI, 1875. 505.

⁶⁰ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1653. jún. 5. In: SZILÁGYI, 1875. 461.

⁶¹ FORWARD–FRASIER, 1998. 49.

⁶² Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek 1655. ápr. 28. In: SZILÁGYI, 1875. 490.

⁶³ Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek 1656. jan. 12. In: SZILÁGYI, 1875. 499–500. Ez a fajta reakció a „szenvető” zsaroló típus sajátja, amikor ilyen fokú érzéketlenséggel vádolja a zsarolatot. FORWARD – FRASIER, 1998. 28.

⁶⁴ PÉTER KATALIN: Milyenek voltak az erdélyi fejedelemasszonyok? In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. I. Szerk. TAMÁS EDIT. Sárospatak, 2000. Rákóczi Múzeum, 19. [PÉTER, 2000.]

mogatni a reformokat,⁶⁵ majd meg kellett tapasztalnia kisebbik fia halála után, hogy Györggyel közel sem tud ebben a kérdésben együttműködni. Ennek ellenére a halott testvérrel való összehasonlítás rendkívül bántó módja célja elérésének.

Az ímént idézett levél kiváló példája a *befeketés*⁶⁶ módszerének is: „....hiszem, készited az emberek elméjét az gyalázásra ellenem; lássad, nem töl[t]hetsz el már rajtam többet, az miket cselekedté; lám már abba is kedved tőlt, prédikátorim meggyaláztad, oda be az püspökkel megegyeztél rajta, tetszett; nem mondtad: anyám újító; de elég az kik felől mondtad, én prédikátorim, annyit tett az; lássad akarmit cselekedjél; látom csak az nagy kemény cselekedeted ellenem; ha megvernél is, azt mondanád, jól cselekedel.”⁶⁷ Itt Lorántffy Zsuzsanna jogos sérelmeket hoz fel, azonban jelentősen eltúlozza azokat. Mint láthattuk, a törvény az újítás ellen van, és Lorántffy Zsuzsanna joggal rója fel, hogy a közismerten hozzá kötődő prédikátorok támadása valójában ellene szól, azonban a részlet végi túlzás már az érzelmi zsarolás eszköztárából való. Különösen, ha tudjuk, hogy a korszakban a szülők, akár fizikai, akár verbális bántalmazása főbűnnek számított, és semmi nem szolgáltatathatott rá elfogadható indokot. A bíróság ugyan enyhítő körülményeket figyelembe vett, de felmentést soha nem adott. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy kivételes esetekben fordult csak elő a szülők bántalmazása.⁶⁸ A levelezésben György az egyházi többség ellenállására hivatkozik: „....mikor ország eleibe kél, akkor hiszi el nagyságod, nemcsak mi, hanem egész ország nem akarja vallásunkon lévőök...”,⁶⁹ és nehezen képzelhető el az a szándékosság, amit Lorántffy Zsuzsanna ebben a részletben feltételez fia ellenállásával kapcsolatban.

A zsaroló próbál *szövetségéseket szerezni*.⁷⁰ Egy 1656-os levél alapján következtethetünk arra, hogy Lorántffy Zsuzsanna a menyét igyekszik a maga oldalára állítani. Sajnos Szilágyi csak kivonatban közli a levelet az alábbi szöveggel: „Örül egészségének, sajnálja, hogy azon levelére melyben búsulásiról írt nem válaszolt”.⁷¹ Mivel ez még a presbitériummal kapcsolatos vita ideje, feltételezhetjük, hogy ezzel kapcsolatos szomorúságát osztotta meg Lorántffy Zsuzsanna, azt várva, hogy Zsófia is engedelmességre buzdítsa férjét. Tekintve, hogy Báthory Zsófiának mennyire konfliktusos volt a viszonya férje családjával,⁷² erre nem sok esélye volt, és az sem elképzelhetetlen, hogy Zsófia szándékosan nem válaszolt. Az anyós igényeinek megfelelő választ nehezen tudott volna adni, a vitába pedig érthetően nem akarhatott belekeveredni.

⁶⁵ MAGYARI ANDRÁS: Lorántffy Zsuzsanna kulturális és oktatásügyi törekvéseinek modern vonásai. In: Erdély és Patak fejedelemszonya Lorántffy Zsuzsanna Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. II. Szerk. TAMÁS EDIT. Sárospatak, 2000. Rákóczi Múzeum, 198.

⁶⁶ FORWARD–FRASIER, 1998. 41.

⁶⁷ Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek 1656. jan. 12. In: SZILÁGYI, 1875. 499.

⁶⁸ RAISA MARIA TOIVO: Abuse of Parents in Early Modern Finland: Structures and Emotions. *Journal of Family History*, 2016 3. sz. 255–256.

⁶⁹ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának. 1656. febr. 12. In: SZILÁGYI, 1875. 502.

⁷⁰ FORWARD–FRASIER, 1998. 48.

⁷¹ Lorántffy Zsuzsanna levele Báthory Zsófiának 1656. jún. 11. In: SZILÁGYI, 1875. 507.

⁷² BERKI, ANNA: Z dziejów konwersji. Przypadek Zofii Batory. (Megjelenés alatt a Święta, świętowanie i celebracja w kulturze staropolskiej c. konferencia kötetében.)

5. A zsaroló lelkvilága

A fenti példák jól mutatják, hogy a Forward és Frasier által felsorolt jellemzők mind-egyike megtalálható Lorántffy Zsuzsanna leveleiben. Így bebizonyítva, hogy a fejedelemszony élt az érzelmi zsarolás eszközével, érdemes azt is megvizsgálni, milyen körülmények készítették erre, illetve, hogyan viselkedik egy érzelmi zsaroló.

Említettük már, hogy az érzelmi zsarolás mindig eredetileg szeretetteli kapcsolatban jelenik meg. Ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni, ha már egy ilyen negatív viselkedési formáról van szó. A másik szempont, amit a zsaroló védelmében fel lehet hozni, hogy általában *félelmei vezetik*. Ez lehet a veszteségtől, változástól, visszautasítástól, vagy a hatalom elvesztésétől való félelem.⁷³ Elképzelhetjük, hogy Lorántffy Zsuzsanna milyen változásokat él meg ebben az időben. A presbitériummal kapcsolatos vitájuk 1653-ban kezdődik. Ekkorra már elvesztette férjét és Zsigmond fiát.⁷⁴ Bár földbirtokosként és a fejedelem anyjaként még mindig nagy tisztelet övezte, férje halálával együtt státusza rosszabb lett, ami az érzelmi veszteség mellett szintén megviselhette őt. A két legjobban szeretett családtagja nélkül egyre magányosabbnak érezhette magát. Vigasztalhatta azonban, hogy II. Rákóczi György továbbra is mindenben megfogadta a tanácsát. Az első komolyabb konfliktust a presbitérium kérdése okozta. Nem meglepő, hogy a családi kapcsolat és a számára olyan fontos egyházi ügy miatt sokáig próbálta fia véleményét megváltoztatni, akár a már korábban bevetett érzelmi zsarolás által is.

A zsarolónak a behódolás mellett arra is nagy az igénye, hogy *foglalkozzanak vele*. Szülő-gyermek viszonyban a szeretet mellett a büntetéssel is erős köteléket tud létrehozni a szülő,⁷⁵ hiszen a gyerekek folyamatosan vele kell foglalkoznia. Ez a jelenség felnőtt gyermek esetén, mint a Rákóczi-családban, a szeretetmegvonás kilátásba helyezésével ugyanúgy megmaradhatott.

A zsaroló mindig *uralkodni akar*⁷⁶ a másik fél fölött, ami azért a fejedelemszony esetében amúgy sem annyira meglepő. Lorántffy Zsuzsanna hozzászólt ahhoz, hogy a dolgok akarta szerint történjenek. Férjén keresztül volt némi hatása⁷⁷ a közügyekre is, aktívan részt vett a hitvitákban,⁷⁸ és a családon belüli konfliktusok az ő instrukciói alapján rendeződtek el.⁷⁹ Egyedül a férjével szemben veszített néha vitát, de ilyenkor is tevélegesen támogatta férjét, ha a döntés már megszületett.⁸⁰ A fiától azonban nem tűrt ellentmondást, ami érthető egy gyermekkel kapcsolatban, de nehéz helyzetet teremt egy felnőtt fejedelem esetében.

⁷³ FORWARD–FRASIER, 1998. 52.

⁷⁴ OBORNI, 2002. 152.

⁷⁵ FORWARD–FRASIER, 1998. 60.

⁷⁶ FORWARD–FRASIER, 1998. 20.

⁷⁷ Bár alapvetően idegenkedett a politizálástól: PÉTER, 2000. 15.

⁷⁸ Két teológiai könyv fűződik a nevéhez: A Szentlélek származásáról (nem maradt fenn, és nem adták ki), valamint a Mózes és a próféták (1641-ben jelent meg.) PÉTER, 2000. 18.

⁷⁹ Ahogyan azt Horn Ildikó már említett cikkéből megtudhatjuk.

⁸⁰ PÉTER, 2000. 15. Az más kérdés, hogy továbbra is elégedetlen a döntéssel, és ezt a férje tudtára is adja, ahogyan azt már korábban láthattuk, amikor I. Rákóczi György panaszkodik erre Zsigmondnak.

A zsarolónak nagyon fontos, hogy *leplezze az érzelmi nyomást*.⁸¹ Mivel nem tudatosan viselkedik így, ehhez elég neki, hogy *saját magát vagy indítékait magasabb rendűnek látja*,⁸² ami miatt nem az érzelmi zsarolást látja a helyzetben, hanem egy jogos kérést. Lorántffy Zsuzsanna gyakran hivatkozik az ő igaz ügyére, illetve magát szerető anyának állítja be, aki hálátlan fia miatt szenved, de elnézi neki: „Én kérem mégis az istent, jóval fizessen isten azon sok búsításodért, de kövesd istent érte.”⁸³ Ez a gondolat már korábban előkerül, de akkor még megbocsátóbb hangnemben: „de hogy megtudd mi az oka, az hogy nem hittél meg rajta, hogy mikor kell látnod és én nagy búval voltam az miá, az másik az, vígan laktál te akkor Solyómkőbe az mikor én igen búsultam, azért te se búsícs, és se búsítlak, de az büntetés semmi, ha te búsítasz.”⁸⁴ A zsaroló pozitívan állítja be magát: megalázkodásra, kompromisszumkésztségre vagy javulásra is alkalmasnak tartja személyét. Ez ellentmondásban van azzal, ahogy valójában viselkedik. Lorántffy Zsuzsanna többször írja: „ugyan megaláztam én magam... kész leszek tanulni mind azokkal együtt az kiket vádolnak... ha vétettünk az szentírás az helvetica confessió ellen.”⁸⁵ A presbitérium kérdése, mint az egyházat, és nem közvetlenül Lorántffy Zsuzsannát érintő ügy valóban magasabb rendű indítéknak tűnik. Láttuk, hogy inkább II. Rákóczi György ellenállása robbantotta ki a vitát, mint az, hogy maga a kérés teljesen indokolatlan lett volna. Túlzónak azonban nyugodtan értékelhetjük, és ezzel az érzelmi zsarolás egy másik tipikus jellemzőjére világíthatunk rá. A zsaroló általában *többet vár el*, mint amit bármilyen hétköznapi kapcsolatban kérhetne. Ez azokban az esetekben a legzavarbaejtőbb, amikor a zsaroló valóban sokat áldozott a másik félért.⁸⁶ Ilyenkor azonban a korábbi szívességekre a zsaroló kamatozó kölcsönként tekint, amit aztán próbál behajtani.⁸⁷

A zsaroló *tagadja, hogy felelőssége lenne a konfliktus kialakulásában*.⁸⁸ Lorántffy Zsuzsanna arra hivatkozik, hogy ez az egész vita nem lenne, ha fia már első szóra teljesítette volna a kérését. A konfliktust nem a véleménykülönbségben látja, fia véleménye láthatóan nem érdekli. Természetesen abban sem lát problémát, hogy ő képtelen elfogadni nemleges választ.

A konfliktus azért húzódik el ennyire, mert Lorántffy Zsuzsanna, mint tipikus érzelmi zsaroló, *semmibe veszi a tiltakozást*.⁸⁹ Gyakorlatilag teljesen meddő vitát folytatnak három éven keresztül. A levelezésben újra és újra ugyanazok a mondatok jelennek meg már 1653-tól kezdve. Lorántffy Zsuzsanna részéről ismétlődnek a „igaz ügyemben nem segítesz”, „bezzeg amíg Zsigmond élt”, „annyi gondom van és még ezzel is búsítasz” típusú mondatok, II. Rákóczi György pedig eleinte azt ismételteti, hogy nem áll módjában teljesíteni a kérést, később pedig, hogy nem akar erről vitatkozni.

⁸¹ FORWARD—FRASIER, 1998. 7.

⁸² FORWARD—FRASIER, 1998.20.

⁸³ Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek 1656. jan. 12. In: SZILÁGYI, 1875. 500.

⁸⁴ Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek 1641. okt. 9. In: SZILÁGYI, 1875. 94.

⁸⁵ Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek 1655. ápr. 28. In: SZILÁGYI, 1875. 491.

⁸⁶ FORWARD—FRASIER, 1998. 35.

⁸⁷ FORWARD—FRASIER, 1998. 37.

⁸⁸ FORWARD—FRASIER, 1998. 20.

⁸⁹ FORWARD—FRASIER, 1998. 20.

Lorántffy Zsuzsanna a zsarolók négy típusából⁹⁰ a „szenvedők” közé tartozik ebben az időszakban.⁹¹ Többször hivatkozik arra, hogy neki milyen nehéz az élete, és a fia még ráadásul ezzel is nehézséget okoz neki.⁹²

6. A zsarolt hibái és lehetőségei

Az érzelmi zsarolás mindig megadott sémát követ. A zsaroló követel valamit, a zsarolt ennek ellenáll, mire a zsaroló érzelmi nyomást fejt ki, majd fenyegetőzésbe kezd. Ezek hatására a zsarolt behódol és a folyamat addig ismétlődik, amíg a zsarolást elszenvedő fél véget nem vet neki.⁹³ Ez azonban nagyon nehéz feladat, egyrészt az érzelmi kötődés miatt, másrészt, mert a zsarolt mindig az adott szituációra reagál, és nem magából a játszmából akar kilépni. Míg a zsaroló a szeretetkapcsolatot a céljai elérésére használja, a zsarolt abban az illúzióban van, hogy éppen a kapcsolat miatt engedhet neki a másik fél. Ezért *megpróbálja érvekkel meggyőzni a zsarolót*.⁹⁴ II. Rákóczi György fő érve, hogy neki nincs hatalma egyházi ügyben ilyen döntést meghozni, illetve, hogy a többség nincs a presbitériumok felállításának pártján. 1656-ban így ír: „...lelki dolog levén, avval nagyságodnak nem kedveskedhetem, ecclésiákat nem bolygathatjuk ritusukért, abban múlik; úgy van kegyelmes asszonyom, mi irtuk az gyűlés nem sokára meglészen, ha nagyságod az országot megtaláltatja, mint írta, szabadságában áll; mikor ország eleibe kél, akkor hiszi el nagyságod, nemcsak mi, hanem egész ország nem akarja vallásunkon levők...” Ugyanebben a levélben később ezt találjuk: „Tiszántúl levő papok dolga az erdélyi articulusoktól nem függenek; lám ott is, kegyelmes asszonyom, papságnak nagyobb része, főrendek sem veszik be.”⁹⁵ Ez azért fölösleges, mert mint már említettük, a zsaroló célja a behódolás, tehát a konkrét ügy érvei nem hatnak rá.

II. Rákóczi Györgynek igaza van abban, hogy a többség nem támogatja anyját. Utólag megállapíthatjuk, hogy Lorántffy Zsuzsanna ebben a kérdésben megelőzte a korát.⁹⁶

Szintén teljesen hiábavaló hosszas *vitába keveredni*⁹⁷ a zsarolóval. Ezt egyébként II. Rákóczi György szeretné elkerülni, már a konfliktus kezdetén 1653-ban jelzi ezt édes-

⁹⁰ A négy típus: a büntető, az önbüntető, a szenvedő, a mézesmadzag-húzogató. FORWARD – FRASIER, 1998. 23–31.

⁹¹ FORWARD–FRASIER, 1998. 28.

⁹² Csak egy példa a sok közül: „*Elég keserves életem sokképpen...*” Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek. 1656. jan. 12. In: SZILÁGYI, 1875. 499.

⁹³ FORWARD–FRASIER, 1998. 14–15.

⁹⁴ FORWARD–FRASIER, 1998. 75.

⁹⁵ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1656. febr. 12. In: SZILÁGYI, 1875. 502.

⁹⁶ Az 1646-os Geleji Katona István erdélyi püspök által vezetett szatmárnémeti zsinaton úgy határoznak, hogy addig várnak, amíg a körülmények megfelelőek lesznek. Ez a döntés azonban, mivel senkinek sem felelt meg, tovább szította a vitát. DIENES DÉNES: A megalakult presbitériumok nyomai a XVII. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvekben. In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. I. Szerk. TAMÁS EDIT. Sárospatak, 2000. Rákóczi Múzeum, 323. [DIENES, 2000.] A későbbi fedelmi támogatás (Apa Mihály már egyértelműen a kezdeményezés mellé állt, NAGY, 2008. 181.) ellenére a presbitérium gyakorlata a XVII. századig nem terjedt el Erdélyben. Presbitériumok csak Lorántffy Zsuzsanna támogatásával jöttek létre a korszakban, de mivel a gyülekezetek sem támogatták, az ő halála után hamar megszűntek. DIENES, 2000. 324–325.

⁹⁷ FORWARD–FRASIER, 1998. 75.

anyjának: „Az mi az presbyterium felől való nagyságod írását illeti kegyelmes asszonyom, én azt tovább nagyságoddal vitatni nem akarom, látom azt: az én ítéletem szerint következtethető álkalmatlan állapotokról tartván, akadálím megírási nagyságod megbánódásával vannak, abban hagyom, nem én, ország végezte az articulust, elbontója sem lehetek.”⁹⁸ Ekkor és 1656-ban is hiábavaló a próbálkozása, amikor hasonlóan kívánja elejét venni a további fölösleges vitatkozásnak: „Az papok dolgáruól nem irunk; nagyságod nehézségét azzal gerjeszteni nem akarjuk. Az országnak Szentpáli uram megadván nagyságod levelét s instructioját, választ fognak nagyságodnak adni.”⁹⁹

A zsarolt, mivel lelkiismeretfurdalása van, amiért nem teljesíti a kérést, gyakran *kér bocsánatot*.¹⁰⁰ „Nagyságod levelét alázatosan vettük, búsulását, mint sokszor irtuk, vérünkkel is orvosolnók ha pengig lelkünk sérelmével, hazánk kárával, az vallásunk romlásával nagyságodnak nem engedhetünk, kértük alázatosan, megbocsásson.”¹⁰¹

A *könyörgés*¹⁰² is a zsarolt által elkövetett hibák közé tartozik. Mint fejedelem, ez már nem jellemző II. Rákóczi Györgyre, de korábban nem áll tőle távol a szüleinek való könyörgés. Abban a konfliktusban, amikor hiába kéri apját, hogy elkísérhesse a hadjáratra 1645-ben, így ír: „Kimenetelem felől való nagyságod resolutioját értem, most is nagyságodnak alázatosan könyörgök, mutassa hozzám atyai kegyelmességét, és ne vonja meg tülem az látásnak, hallásnak, tanulásnak alkalmatosságát, hogy szolgáljak nagyságod mellett...”¹⁰³ Ebben a helyzetben szintén a szeretetkapcsolatra hivatkozva könyörög: „Még is atyai hozzám való szeretetire kérem nagyságodat, mutassa hozzám kegyelmességét...”¹⁰⁴

II. Rákóczi György a presbitériummal kapcsolatos vitában nem követi el viszont a zsaroltak két másik hibáját. Nem változtat meg fontos terveket a zsarolás hatására, illetve nem enged a zsarolónak abban a reményben, hogy ez volt az utolsó alkalom.¹⁰⁵

Ha az érzelmi zsarolás negatív érzéseket váltott volna ki II. Rákóczi Györgyben, úgy ezt a családi hierarchiában felfelé valószínűleg nem fejezhette ki az anyja irányába, hiszen ez a közeli kapcsolatokban sem volt elfogadott.¹⁰⁶

A konfliktus feloldása végül nem kötődött a presbitérium kérdéséhez. II. Rákóczi György belevonódott a lengyel-svéd-kozák konfliktusba, és ez a politikai ügy annak ellenére, hogy Lorántffy Zsuzsanna nem támogatta fiát a hadjárat elindításában, mégis annyira kibékítette őket, mintha a presbitériummal kapcsolatos csúnya vita nem is lett volna.¹⁰⁷

⁹⁸ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1653. jún. 5. In: SZILÁGYI, 1875. 461.

⁹⁹ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1656. márc. 10. In: SZILÁGYI, 1875. 503.

¹⁰⁰ FORWARD–FRASIER, 1998.75.

¹⁰¹ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1656. ápr. 9. In: SZILÁGYI, 1875. 505.

¹⁰² FORWARD–FRASIER, 1998. 75.

¹⁰³ II. Rákóczi György levele I. Rákóczi Györgynek 1645. máj. 15. In: SZILÁGYI, 1875. 316–317.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ FORWARD–FRASIER, 1998. 75.

¹⁰⁶ James itt Broomhall és Van Gent kutatására utal, akik ezt a törvényszerűséget a Nassau család levelezésében fedezték fel, de az általánosításához még további kutatásokat tart szükségesnek. JAMES, 2016. 123. Erre a problémára mi is utaltunk az itt kifejtett témával kapcsolatban. Úgy véljük, mind az érzelmetörténeti, mind a történeti pszichológiai kutatások esetében óvatosan kell kezelni az általánosításokat, sok esettanulmánynak kell megjelennie, hogy a korszak normáit meghatározhatjuk.

¹⁰⁷ GEBEL, 2000. 263–264.

7. Összefoglalás

Összességében megállapíthatjuk, hogy Lorántffy Zsuzsanna élt az érzelmi zsarolás eszközeivel. Valószínűsíthető, hogy már a Rákóczi-fiúk gyermekkorától jellemző lehetett ez a fajta kommunikáció a családban, azonban erre csak néhány levélrészlet utal, így biztosan nem lehet megállapítani. A Lorántffy Zsuzsanna és II. Rákóczi György közötti, a presbitérium bevezetésével kapcsolatos vitában azonban ez egyértelmű. Ennek bizonyítására már néhány jellemző megléte is elég lenne, de Lorántffy Zsuzsanna annyira tipikus eset, hogy a szakirodalom által felsorolt jellemzők közül leveleiben mindenre található példa.

II. Rákóczi György három éven keresztül ellenáll anyja nyomásának, és ekkor sem a beleegyezés vet véget a vitának, hanem a lengyelországi tervek válnak a levelek központi témájává, ahol az érzelmi zsarolás Lorántffy Zsuzsanna részéről már nincsen jelen.

I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna